

FILOSOFIA NESISTEMATICĂ ESTE ÎNTR-ADEVĂR NESISTEMATICĂ? CAZUL EMIL CIORAN

MARIUS DOBRE

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Is non-systematic philosophy non-systematic indeed? Emil Cioran's Case. This essay presents the relation between systematic philosophy (be it speculative-systematic or logical-positivistic) and the non-systematic one (essayistic-literary). One debates both upon the attacks of systematic philosophy against the non-systematic one, which is caused by the lack of coherence of the writing, and the stern position of the latter's decision to keep its status. Our conclusion is that non-systematic philosophy is an important one just by the theories it proposes, and we show this by means of a short debate regarding Emil Cioran's philosophy.

Keywords: Systematic philosophy; non-systematic philosophy; coherence of writing; style.

Prin filosofie sistematică înțelegem de obicei acel tip de filosofie ale cărui concepte, enunțuri, principii sunt bine precizate și demonstrate, au o coerență internă bine stabilită, dând seamă de întreaga realitate sau de părți ale ei. Sistematice se pot numi și perspectivele disciplinare ale filosofiei (etica, estetica, gnoseologia etc.) ce respectă în linii mari definiția anterioară.

Preferința pentru filosofia sistematică a fost fără echivoc în învățământul filosofic românesc, începând cu Titu Maiorescu și discipolii săi (cu un scurt moment de excepție, în 1896, când Constantin Rădulescu-Motru scrie o carte despre Nietzsche, după care va reveni pe „făgașul normal”, creând mai târziu el însuși un sistem filosofic); Lucian Blaga, Constantin Noica vor urma această „tradiție” și vor crea sisteme filosofice (deși, fiind iubitori de limbă și cultură populară, au cochetat și ei cu eseul filosofic de-a lungul timpului). Nici măcar publicul românesc nu va recepta fericit la început filosofii nesistematice de genul Nietzsche sau Cioran, din cauza conținutului lor vădit pesimist-critic. Așa încât ne imaginăm că s-a format în timp și la noi, atât în rândul specialiștilor, cât și în rândul publicului o oarecare ostilitate față de așa-numita filosofie nesistematică. Astăzi însă situația e schimbată mai ales în rândul publicului cititor de filosofie, dacă nu chiar inversată. Specialiștii în filosofie, în marea lor majoritate, par a disprețui în continuare filosofia nesistematică, socotind-o un fel aparte de literatură.

Filosofia nesistematică ar fi deci acel tip de filosofie ce își expune conceptele, enunțurile, eventual principiile fără o ordine anume, urmărind să convingă auditoriul mai ales prin mijloace stilistice. În cea mai rea dintre accepțiuni, filosofia nesistematică ar fi o înșiruire de gânduri și sentimente exprimate eventual cu mijloace plastice, nicidecum logice; am avea de-a face aici cu cuvinte bine aranjate să sune bine, dar nu neapărat cu prea mult sens, cu idei cu alură filosofică, deci aparent „profunde”, dar fără prea mult înțeles de fapt; aforismul, fragmentul, textul întrerupt brusc sunt modalitățile de exprimare cele mai des întâlnite în filosofia nesistematică. Criticii filosofiei nesistematice vorbesc chiar despre o confuzie terminologică, până acolo ar merge indiferența față de precizarea conceptelor; ilustrativ este, de pildă, acest pasaj despre Nietzsche scris de Bertrand Russell: „Îi place să se exprime paradoxal și să-i șocheze pe cititorii convenționali. O face folosind cuvintele «bun» și «rău» cu conotațiile lor obișnuite, dar spunând după aceea că preferă «binelui» «răul»”¹. Însă cel mai dăunător aspect al unei asemenea filosofii precum cea a lui Nietzsche ar fi folosirea emotivității în discurs: „Cred însă că argumentul ultim împotriva filosofiei sale, ca și împotriva oricărei etici dezagreabile dar lăuntric consistente, rezidă nu în invocarea de fapte, ci în apelul la emoții”².

De aici decurg și așa-numitele contradicții prezente în discursul filosofiei nesistematice, din expunerea pe moment a unor gânduri și sentimente ce pot fi opuse (un fenomen firesc la orice om, să aibă idei și sentimente opuse în momente diferite); doar gânditorul de sistem are grijă să le elimine din scrisul său pe cele ce strică coerența întregului, în timp ce gânditorul nesistematic le afișează liber în scris, făcându-și chiar un titlu de onoare din acest demers, în sensul grijii pentru lăsarea în voie a spiritului.

Din cele spuse până acum, mai decurge și ideea că filosofia nesistematică ar fi un tip de filosofie inferior tipului sistematic. Coerența întregului primează și ar trebui instituit ca singurul valabil în gândirea filosofică. Ansamblul devine mai important chiar decât adevărul, s-ar putea spune cu o expresie sentențioasă. Însă este probabil greșit a face judecăți de valoare cu privire la un tip de filosofie sau altul, mai ales că nu se poate stabili cu certitudine faptul că filosofia nesistematică nu este cunoaștere filosofică și nici faptul că este o simplă înșiruire de gânduri și sentimente ale unui autor sau altul, fără un program teoretic, așa cum se va vedea mai departe.

Dar filosofia nesistematică ține ea însăși la statutul ei, la autenticitatea ei, voind să fie clar percepută ca diferită de cea sistematică, văzută uneori ca un defect al spiritului, în sensul închiderii acestuia în el însuși, în niște reguli autoimpuse. Emil Cioran, de pildă, își precizează de mai multe ori poziția antisistem. Spune că era natural, pentru el, să se exprime fragmentar, de vreme ce își exprima stări

¹ Bertrand Russell, *Istoria filosofiei occidentale*, vol. II, Editura Humanitas, București, 2005, p. 274.

² *Ibidem*, p. 284.

emoționale personale și temporare, scurte³; era, pe de altă parte, structural, incapabil să dezvolte o demonstrație, o explicație, nu putea insista asupra unei teme la nesfârșit; sistemul ar fi fost pentru el „moartea spirituală”; opusul său, ca formă a spiritului, ar fi fost Hegel⁴. Una dintre cele mai clare luări de poziție în această direcție se află în *Ispita de a exista*, referindu-se tot la Nietzsche, ca și Russell: „Nimic mai supărător decât lucrările ce pun în ordine în hățișul de idei al unui spirit care a urmărit orice, numai sistemul nu. La ce bun să atribui o coerență iluzorie ideilor lui Nietzsche, sub pretextul că ele gravitează în jurul unui motiv central? Nietzsche este o sumă de atitudini, și ar însemna să-l coborâm căutând la el voință de ordine, preocupare pentru unitate. Prizonier al umorilor sale, el le-a înregistrat fluctuațiile. Filosofia lui, meditație asupra capriciilor sale, refuză constantele pe care erudiții vor – împotriva evidenței – să le descopere-n ea.”⁵ (Vom comenta mai târziu atât atitudinea antisistem a lui Cioran, cât și acest citat.) Deci, gânditorul antisistem își asumă de obicei poziția, și-o apără și și-o promovează cu mândrie și chiar cu ostilitate pentru gânditorul sistematic.

*

Dar este filosofia nesistematică realmente nesistematică? De fapt, ca multe alte concepte din filosofie, cât de problematic este conceptul de filosofie nesistematică?

Ne dăm seama cu toții că atât filosofia lui Nietzsche, cât și filosofia lui Cioran nu sunt simple înșiruiți de stări emoționale sau idei de moment, întrucât ei au propus anumite teorii asupra unor probleme, chiar dacă uneori propunerile lor au fost susținute aforistic. În filosofia nesistematică, pozițiile opuse asupra aceleiași probleme pot apărea; sunt idei ce diferă de la carte la carte, de la capitol la capitol, uneori chiar de la pagină la pagină. Cel mai des, pentru că filosoful nesistematic exprimă stări sufletești sau gânduri de moment opuse, așa cum am spus mai sus, dar fără a afecta ansamblul viziunii asupra acelei probleme. Fondul rămâne. Dacă totul ar fi doar o înșiruire de stări emoționale sau idei de moment, atunci nu am mai putea vorbi deloc despre o filosofie sau în genere despre o teorie, de orice gen ar fi ea, ci despre pură literatură. Or, cel puțin la filosofii pomeniți aici, avem propuneri teoretice și soluții, redate cu succes și în mod coerent până și în manuale.

Pentru a comunica cu succes soluțiile lor filosofice, acești gânditori respectă în linii mari principiile identității și al noncontradicției, altfel nu ar putea fi înțeleși. Și, cum noi am putut reproduce teoriile lor mai târziu, înseamnă că s-au făcut înțeleși (avem o teorie morală la Nietzsche, de pildă, pe care o putem reproduce cu

³ Am învățat mai multe de la oamenii ratați decât din toate cărțile de filosofie, interviu cu Emil Cioran realizat de Branka Bogavac le Comte, reprodus în *Convorbiri cu Cioran*, Editura Humanitas, București, 2004, p. 255.

⁴ Vezi, de pildă, Emil Cioran, *Caiete III*, Editura Humanitas, București, 2005, p. 37.

⁵ Idem, *Ispita de a exista*, Editura Humanitas, București, 1992, p. 129.

toții în mod coerent⁶). Deci, putem vorbi de un anumit tip de coerență internă a teoriilor lor. Ceea ce mai înseamnă că filosofia nesistematică nu diferă în principal de cea sistematică decât prin mijloacele de exprimare: una preferă modalitatea aforistică, stilul încărcat de metaforă, limbajul lejer-cotidian, provocarea emoțională a cititorului, cealaltă modalitatea seacă a limbajului, expunerea plată și logică, demonstrația oricât de greoaie a ideilor, chiar cu prețul obscurității textului.

Poate de aceea ar fi mai bine să nu mai folosim termenul de filosofie nesistematică, pentru că ne duce cu gândul la incoerență teoretică, ci pe cel de filosofie eseistico-literară, care ne avertizează prin denumirea sa că avem de a face cu un text plastic, dar care este totuși filosofie (un gen de filosofie diferit de cel speculativ-sistematic sau de cel logico-positivist, ambele având în acest context statutul de filosofii sistematice, nu în sensul sistemului filosofic, ci în acela al coerenței textului). *Prin preocupări*, prin temele lor de discuție, autori precum Nietzsche sau Cioran sunt încadrabili, de fapt, mai mult în zona filosofiei decât în zona literaturii. E drept că ei intersectează cele două zone, dar rămân în principal filosofi. Și rămân filosofi, chiar dacă neagă sau critică această zonă a culturii (așa cum a procedat explicit Cioran, refuzând uneori denumirea de filosof aplicată lui de către unii comentatori), situându-se în specia de care vorbea Aristotel, a celor care fac filosofie respingând, negând filosofia.

*

Așadar, Cioran avea dreptate într-un fel în textul despre Nietzsche citat mai sus: nu a urmărit să aibă un sistem, în înțelesul clasic al termenului, a vrut să-și expună ideile altfel decât filosofii tradiționali. Dar nu a urmărit să fie incoerent și a urmărit să-și comunice ideile. Este evident acum că Nietzsche nu era doar „un prizonier al umorilor sale”, cum spune Cioran. El mai are dreptate și în alt sens: nu are rost să rescriem sistematic filosofia lui Nietzsche. Așa este, nu are rost, pentru că o putem reda coerent și fără să o sistematizăm complet și să nu fim acuzați astfel de un spirit precum Cioran că am fi niște „maniaci ai rigorii”⁷.

Deși pare adversar al ideii de sistematizare a filosofiilor eseistico-literare, Cioran a acceptat cu bunăvoință o astfel de lucrare dedicată lui⁸ (era chiar o teză de doctorat), cea a lui Fernando Savater, care a devenit ulterior prietenul său. După moartea lui Cioran, au apărut o mulțime de alte lucrări ce discută teme ale filosofiei sale atât în România, cât și Franța. Sunt însă și exegeți care vorbesc de stilul său

⁶ Recunoașterea valorii filosofiei lui Nietzsche nu este în zilele noastre doar la nivelul manualelor și tratatelor de specialitate, ci și la nivelul culturii de masă. Relativ recent, Nietzsche a fost inclus într-un documentar cu titlul *Genii ale omenirii* pe postul de televiziune Viasat History, documentar în care apărea alături de gânditori sistematici precum Aristotel, Kant, Marx ș.a.

⁷ Expresia apare în *Ispita de a exista*, p. 130.

⁸ *Ensayo sobre Cioran*, Taurus, 1975. A fost tradusă și la noi: *Eseu despre Cioran*, Editura Humanitas, București, 1998.

inclasabil, de euforia contradicției ireconciliabile în descrierea unor stări sau idei, pentru ca apoi ei înșiși să discute teme filosofice preferate de filosof. Într-adevăr, Cioran, dar și alți filosofi din această categorie pot crea derută în receptarea lor atât de către public, cât și de specialiști. Oricum, atât atitudinea antisistem a lui Cioran, cât și preferința sa pentru un stil ce pare a cultiva paradoxul trebuie privite cu prudență, în sensul în care și el propune totuși modele filosofice care sunt coerente în cele din urmă.

Am făcut personal efortul teoretic nu de a sistematiza, dar de a tematiza gândirea lui Cioran într-o lucrare pe care am numit-o sugestiv (sperăm) *Certitudinile unui sceptic – Emil Cioran*⁹, și am făcut acest efort având convingerea că există idei, concepții bine articulate, coerente, ascunse deseori în umbra metaforei și a paradoxului, dar și în spatele așa-numitei îndoieli sceptice.

Și nu am forțat excesul de stil sau contradicțiile să devină forme coerente logic, având conștiința faptului că filosoful eseistic are libertatea de a-și posta uneori stările de spirit, sentimentele etc. sau conștiința faptului că ne aflăm în fața unei filosofii trăite, dacă se poate spune așa. (În câte aforisme, de pildă, nu înjura viața găsim-o insuportabilă, pentru ca într-un alt moment, de spontană bună dispoziție sau poate chiar de fericire, să noteze că iubește viața? Iată chiar mărturisirea lui: „Nimeni n-a iubit viața cu mai multă pasiune ca mine, și totuși am trăit ca și cum n-ar fi fost elementul meu”¹⁰.)

Și am mai avut conștiința faptului că, deși iubea stilul, exprimarea elegantă, nu era deloc greșit să-i urmărim strict doar ideile, conform chiar unei sugestii a lui Cioran: „Se vorbește despre «stilul» meu. Dar stilul meu nu mă interesează deloc. Am ceva de spus, o spun și de contat contează ceea ce spun; modul în care o spun e secundar. Idealul ar fi să scriem fără stil; mă străduiesc să o fac și am să reușesc. Numai gândul contează. Restul e pentru făcătorii de literatură”¹¹. Mulți îl citesc pe Cioran doar pentru stilul lui eclatant, pentru felul incredibil de meșteșugit în care reușește să alătore cuvintele, trecând dezaprobat sau indiferent peste ideile lui pesimiste, întrucât ele sunt simple gânduri sumbre; dar câți oare și-au dat seama că ele formează o *viziune filosofică*?

Pe ce teme filosofează Cioran? El va aborda într-o manieră destul de originală chestiuni precum viața, moartea, nașterea, sinuciderea, istoria, civilizația, Dumnezeu, religia, scriitura, România, filosofia etc. Iată câteva, pe scurt¹²:

Deși abordează în eseurile sale nenumărate probleme filosofice, Emil Cioran respinge filosofia, cel puțin în varianta sa tradițională, deoarece se instaurează ca domeniu al rațiunii impersonale și reci ce nu ține cont de simțirea omenească, nici

⁹ Ediția I, Editura Trei, București, 2008; ediția a II-a, Editura Junimea, Iași, 2013.

¹⁰ Emil Cioran, *Caiete II*, p. 277.

¹¹ Idem, *Caiete III*, p. 298.

¹² Am preluat aceste teme din articolul despre Cioran scris de noi în *Compendiu de istoria filosofiei românești*, lucrare colectivă în curs de apariție la Editura Academiei Române.

măcar în forma ei cea mai dramatică, suferința: la ce bun să discuți universul, dacă nu te implici în elementele profunde ale vieții? Existența se îndură, se iubește sau se urăște, iar filosofia nu este decât o fugă de viață prin explicații, prin vorbărie fără sens, prin „inventarea de termeni”.

Viața se caracterizează în principal printr-un proces de multiplicare și distrugere la nesfârșit a formelor ei. Este o producere ce nu este creativitate pozitivă și ce nu se va încheia într-o „totalitate sintetică”; este o devenire fără un sens transcendent, este o „demonie” la un nivel imanent. Această producere și distrugere neîncetată, ca părți ale unui același proces, vor fi numite de Cioran „iraționalul vieții”.

Moartea trebuie înțeleasă ca legată de viața ca agonie. În agonie, moartea e trăită încă din viață, cu alte cuvinte, moartea e legată de viață, nu e diferită ontologic. Moartea există în interiorul vieții, distrugând un arbore, un individ, o cultură, o civilizație. Sentimentul morții împarte de altfel și oamenii în două categorii: cei care o văd ca pe ceva separat de viață, ca pe trecerea în transcendent, și cei care o cunosc încă din viață, ca pe o prezență apropiată, făcând parte din viață.

Nașterea nu este un eveniment fericit, cum se crede îndeobște, ci chiar prima nedreptate făcută omului, momentul prim al tragediei omenești. Așa că „ne-nașterea” ar fi preferabilă vieții și morții. În această ordine de idei, procrearea devine un act de mare iresponsabilitate, actul prin care aduci o altă ființă nevinovată în această lume mizeră.

Sinuciderea sau mai bine zis ideea de sinucidere are o importanță aparte pentru om, deoarece îl ajută, paradoxal, să ducă viața mai departe: gândul că poate renunța la tot, în orice clipă vrea, îi acordă omului o libertate care învinge greutatea vieții și o forță de a trece mai departe.

Istoria este desfășurarea temporală trăită de om de la cădere până în prezent. În opoziție cu timpul mitic, paradisiac, trăit de om înainte de cădere, istoria este o desfășurare tragică de evenimente, lipsită de un progres moral, un șir de „catastrofe” fără un sens anume, fără o evoluție, fără un scop superior. Istoria fiind un regres în raport cu timpul mitic, omul se află în situația unui „magistral ratat”, unui „animal rătăcit”, sortit să se împace cu condiția sa de muritor și să o suporte.

Dumnezeu, așa cum ni-l prezintă cărțile sfinte, Dumnezeul cel bun, Tatăl, nu poate fi autorul acestei lumi scandaloase. În crearea acestei lumi, a intervenit Demiurgul cel rău, spune Cioran în stil gnostic. Rezultă o creație condusă de rău, din care nu lipsește binele, numai că nu în proporția cuvenită. Spunând că este incapabil să creadă în vreo divinitate (fără a fi ateu), Cioran este un pasionat de religie și se află de fapt în dialog cu mai multe religii. Scrie chiar și o carte despre sfinți, o reevaluare a pasiunilor și exceselor din trecut născute din credință.

România reprezintă marea obsesie a gânditorului exilat. Scrie în tinerețe o serie de articole și singura sa carte redactată sistematic (*Schimbarea la față a României*, unde sunt tratate pe rând chestiuni de filosofia istoriei, a culturii, a politicii etc.). *Schimbarea la față a României* este o critică psihologică și istorică dură asupra

condiției pasive, neimplicate istoric, a poporului român și propune și direcții de schimbare și acțiune pentru viitorul acestuia.

Un comentator oarecare, mai riguros sau, am putea spune, cu ambiția sistematicității, observând evaluările anterioare făcute de Cioran, ar reuși să observe cu ușurință și un principiu de lucru, o metodologie. Aceasta ar putea fi legată de îndoiala sceptică sau de atitudinea pesimistă ce răzbate în fiecare idee. Ceea ce înseamnă că se poate merge și mai departe cu sistematizarea acestei filosofii.

Această tematică a filosofiei cioraniene înseamnă un singur lucru: Cioran avea teorii filosofice, erau înfățișate coerent și avea consecvență în susținerea ideilor, întocmai ca în cazul oricărei filosofii sistematice. Și se naște firesc întrebarea: cât de nesistematică este filosofia lui Cioran? Și i-am putea pune lui însuși o întrebare, dacă ar mai fi printre noi: mai susțineți că sunteți *exclusiv* un gânditor al fragmentului, al momentului?

Să recitim *Tratatul de descompunere*. Vom găsi aici un Cioran care elaborează el însuși tematic lucrarea, având grijă să discute aproape despre toate problemele ce îl preocupaseră în activitatea sa filosofică.

Deci, modalitatea de expunere a ideilor (în acest caz, aforistic, fragmentar, metaforic etc.) nu afectează forța lor teoretică.

*

În încheiere, ar mai fi de făcut o precizare: deși autorul acestor rânduri a luat mai sus cumva apărarea așa-numitei filosofii nesistematice, nu este un adept doar al acesteia. Am abordat cu plăcere și interes și celelalte două tipuri aparținând filosofiei sistematice, chiar cu o mai mare preferință pentru ele. Însă am avut totdeauna convingerea că nu există grade de superioritate între cele trei tipuri, că nu trebuie făcute ierarhizări arbitrare. În fond, aceasta a fost evoluția filosofiei de-a lungul timpului; trebuie să respectăm istoria acestui domeniu, indiferent în ce arie a lui ne aflăm. Și poate ar fi bine să ne bucurăm de această diversitate și să-i promovăm posibilitățile: „Diversitatea stilurilor de filosofare este și ea expresia resurselor creatoare ale geniului omenesc. Creația este imprevizibilă. Orizontul gândirii filosofice este, așadar, veșnic deschis. Apariția unei noi tradiții filosofice este, de regulă, forma de exprimare și totodată consecința unei mutații culturale semnificative. Iar receptivitatea pentru un stil de filosofare este favorizată de spiritul unei culturi. (...) Ne putem, desigur, întreba care ar fi totuși atitudinea cea mai recomandabilă, atâta vreme cât apreciem diversitatea tradițiilor filosofice drept o realitate fundamentală a marii culturi universale. Pentru cei ce își asumă în mod consecvent vocația deschiderii, răspunsul nu poate să fie decât unul singur: acceptarea și încurajarea pluralismului filosofic”¹³.

¹³ Mircea Flonta, *Stiluri de filosofare și tradiții filosofice*, în vol. *Cum recunoaștem Pasărea Minervei? Reflecții asupra percepției filosofiei în cultura românească*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998, p. 31–32.

Acest articol a fost scris în urma unor discuții avute cu cercetători care negau posibilitatea ca texte filosofice de felul celor scrise de Cioran sau Nietzsche să fie autentice filosofii. Putem să le considerăm și antifilosofii, dar, vorba lui Aristotel, chiar și așa rămân filosofii, și aici nu e nimic paradoxal. Sau: putem să le considerăm filosofii lejere, literare, dar rămân totuși filosofii; nimeni nu a stabilit încă o regulă conform căreia ideile filosofice nu pot fi exprimate decât prin mijloace logice stricte sau printr-un limbaj specializat. Și să nu uităm că și celelalte două tipuri de filosofie, cea speculativ-sistematică (sisteme filosofice de genul celor ale lui Hegel, Heidegger, Blaga, Noica) și cea logico-pozitivistă (lucrări de genul celor scrise de Russell, Carnap) au avut parte de critici. Filosofia de tip logico-pozitivist a primit acuzația de nonfilosofie, prin apropierea ei prea mare de știință; filosofia logico-pozitivistă este o nonfilosofie, s-a spus, deoarece nu face decât să stea cuminte și să admire sau să comenteze favorabil cuceririle științei sau ale logicii moderne; filosofia logico-pozitivistă se reduce fie la analiza logică a limbajului, fie la sistematizarea datelor științei, s-a mai spus ș.a.m.d. Filosofiei speculativ-sistematice i s-a negat valoarea de cunoaștere, din cauza folosirii unor concepte prea vagi, prea generale sau vide de conținut.

De aceea, ignorarea atacurilor, potrivite sau nu, de o parte sau alta, sunt cele mai potrivite. Repetăm, aceasta este istoria filosofiei și trebuie să o luăm în considerare.

Desigur, în tot ceea ce am expus în această scurtă lucrare, nu am înfățișat lucruri spectaculoase, mai nimic nou, am făcut doar câteva precizări, insistând în plus pe viziunea filosofică a lui Cioran. Însă simpla readucere în discuție a acestor probleme ar putea contribui la îmbunătățirea toleranței filosofice.